

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ВЕСТНИК**

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

СМИСЪЛЪТ НА ЖИВОТА И ОБРАЗОВАНИЕТО КАТО СРЕДСТВО ЗА НЕГОВАТА РЕАЛИЗАЦИЯ

Димитър Павлов

Въпросът “Защо живея?” е вълнувал всички умове на човешката цивилизация. Неотразим е броят на мненията. Необхватен е кръгът на изказаните становища, на предлаганите модели. Нещо повече – много от тези, които дълбоко са оставили имената си в съкровищницата на мъдростта са имали отношение към смисъла на живота в ранните си изяви и с течение на времето са коригирали своите идеи. Корекциите понякога са стигали до пълно самоотричане, до утвърждаване на диаметрално противоположни позиции. Този факт е по-скоро реален, отколкото парадоксален. Отговорът на всеки подобен въпрос зависи от неизброим брой фактори сред които са възрастта, социал-

ната зрялост, мястото в обществото и т. н.

Ако пък се опитаме да сравним проповядваните идеи с реални постъпки, с реалния живот на техните създатели, можем да открием невероятно фрапиращи случаи на разминаване. Всяко прибързано заключение би било погрешно.

Просто налага се да напуснем априори формираната нагласа за идеализиране на човека и да помислим за неговите реални изменения.

Основни концепции за смисъла на живота

Без да се омаловажава добре известната роля и значение на ис-

торията, нека се опитаме да съсредоточим нашето внимание върху реалния човек днес. Той не е безразличен към смисъла на живота, независимо че много по-рядко пише трактати и защитава своето философско кредо.

Условно, хипотетично, можем да разделим хората на две големи групи:

— такива, които приемат съществуването си като една даденост (съдба), без да виждат възможности за нейната промяна;

— такива, които не желаят, не приемат животът им да бъде един безкраен низ от случайности и полагат усилия да планират, управляват, ръководят живота си.

Обликът на първата категория може най-общо да се характеризира примерно така: Човек се ражда не по своя воля. Той не определя родителите си. От него не зависи нито времето, нито мястото, нито средата сред която се появява на този свят.

Човекът е най-слабото, най-безпомощното, най-трудно приспособяващо се към самостоятелен живот същество. Той не може да влияе върху това кой и как ще се грижи за него през първите 3, 5, 7, 16 години. Практически липсата на реални възможности у детето да влияе върху живота си формира у него пасивно-съзерцателен облик. При това колкото по-

продължителен е този период, толкова по-дълбоко и трайно е убеждението, че “от мен нищо не зависи!”. Всичко е въпрос “на шанс”, “на късмет”, “на стечение на обстоятелствата” и т. н. Едни свързват живота си с различни свръхестествени предопределености (съдба, прераждане и т. н.). Други не желаят да мислят и за това. Те просто приемат, че всичко е една неопределена, неконтролируема, неуправляема абсолютна случайност.

При наличие на фатална предопределеност има ли смисъл човек да прави усилия, да хаби сили, време, средства за нейното коригиране, изменение, противопоставяне? Очевидно не! Много по-добре е да използва възможностите си, за да вземе всичко, което му предлага случайността — всеки ден и час. Така се стига до много специфични нагласи: Ако има възможност — охолстваш, разточителстваш, пилееш. Успехите и неуспехите са резултат на случайността. Следователно няма място за радост и тревоги, за щастие и нещастие. Всичко се приема равнодушно. Няма място за чувство на отговорност нито към миналото, нито към бъдещето. Животът е днес, тук и сега. Утре — утре условията ще бъдат други. Няма проблем да се приспособим към тях. Много често представителите

на тази категория хора сами сравняват себе си с медузи.

На образованието в този случай най-често се гледа в два аспекта:

— средство за придобиване на знания и качества за по-бързо, по-фино, по-пълно адаптиране към динамично променящата се среда;

— обективна даденост без съществено, реално значение за живота на човека.

Изразителите на подобно отношение към образованието лесно биха могли да бъдат открити във всяко училище, във всеки клас. Това е онази инертна “сива” маса, която няма претенции, но не се стреми и към изяви в процеса на обучение. На всички въпроси от рода “Защо учиш?”, “Какво би желал да постигнеш?”, “Какво ще правиш след като се дипломираш?” и т. н., те най-често реагират с учудване и отговарят в характерния индиферентен стил — “Защото всички учат”, “Не съм мислил”, “Ще видя тогава” и т. н. На тях нито им е тежко, нито им е леко в училище. Те с безразличие приемат както похвалите, така и забележките на учителите. За тях е еднакво приемлива всяка оценка — на отличната не виждат смисъла, а слабата не ги плаши, защото знаят, че образованието е задължително и безплатно.

Втората категория хора са убедени, че животът им зависи предимно от тях, от личните им качества, от тяхната воля, упоритост, последователност. Те имат повече или по-малко ясна представа за целите в своя живот, те имат модели, на които се стремят да подражават. В своите крайни изяви това са диаметрално противоположен на предходния тип хора.

Те желаят, стремят се с всички сили и средства да планират и програмират своя живот от най-ранно детство. Болезнено се изживява от тях всяка случайност, всяка изненада, особено ако тя пряко или косвено добавя, затруднява или пречи на движението им към желаната цел. Най-често те са привърженици, те култивират в себе си черно-бяла критериална скала за оценка и самооценка. Хубаво, успешно, полезно е това, което ги доближава до желаната цел. Неуспех, поражение, грешка е всичко, което ги отклонява, задържа, забавя. Това са по принцип хора с високо развито чувство за отговорност към себе си и към другите. Те приемат или отхвърлят миналото и винаги държат сметка за него, не го пренебрегват, не го забравят. Те са праволинейни и предсказуеми в постъпките, действията, реакциите си. Когато им се наложи да правят компромиси, постъпват към

тях болезнено и държат строга сметка за измеренията на всеки компромис. Като цяло това са активни, действени хора. Те се залавят с много неща и се задъхват от липсата на време. Вечно се притесняват, че и "това са пропуснали", "... другото не са оползотворили", "третото би могло да се окаже полезно".

Обикновено представителите на този тип хора имат ясна представа за глобалните (стратегически) и конкретните (тактически) цели на своя живот.

Първите най-често са свързани с идеите кой съм аз, какъв искам да стана, какво искам да постигна в живота си. От тази гледна точка всеки от тях има идея за смисъл на своя живот, знае, отговаря на въпроса – "защо живея". Разбира се, тези идеи в ранното детство се формират главно под влияние на семейната среда и детската фантазия. В училище те се доразвиват, коригират, видоизменят. След пубертета те придобиват относително трайни очертания.

Вторите (тактически) цели се отнасят преди всичко да начина, формите, методите, средствата, с помощта на които може да се достигне до желаната цел.

Разнообразието както в глобалните, така и в конкретните цели, е практически необхватно. Но тъй като те имат съществено зна-

чение, нека се опитаме да отправим един космически поглед към някои условно обособени примери:

За част от хората притежанието (имането) на материални и финансови средства е ясно дефинирана цел на живота. Който няма жилище се стреми да придобие (да получи, да закупи). Когато къщата е на един етаж, желанието е да се направи втори, а по възможност и трети, както е направил съседът. Ако първият и вторият етаж са свързани все пак с конкретни сегашни и бъдещи потребности на семейството, то третият етаж е цел от престижен характер "... ето какво успях да постигна в своя живот".

Който има магазин, фабрика, банка, се стреми да получи още един, два, три – цяла верига. И тук въпросът не е толкова за осигуряване на личните потребности, оценяване при конкуренцията и т. н., а преди всичко цел, по-скоро свързана със смисъла на живота. Неутолимата жажда за притежание прогресивно нараства. Тя обсебва цялото същество на човека – той учи, за да може по-добре да печели, сключва и разтрогва своя брак по сметка, използва обедите и вечерите си, спорта, празниците, почивката, за да се срещне с когото трябва, за да проучи каквото го интере-

сува, за да демонстрира своето благополучие и всичко останало, свързано с бизнеса.

За едни успехът в натрупването е най-добрият начин за самоизява. "Богат е този, който е умен". Следователно притежанието е критерий за интелектуално развитие, за личностни качества.

За други богатството се свързва с властта. В народната мъдрост парите се свързват с изключителните възможности на царицата в шахматната игра. Който ги притежава, той може всичко, пред него няма "неразрешими проблеми".

Не са редки и случаите, при които чрез властта и властването се върви към богатството. Диаметралната противоположност на подхода не променя общата характеристика.

За трети материалното благополучие е съществено средство за удоволствия. Спиралата започва от екзотичната храна, облекло, кола, минава през секса, хазарта, наркотиците и продължава чрез мазохизма и садизма.

Глобална цел за определени групи от хора е вътрешното духовно равновесие. Те не търсят богатство, не се стремят към власт, твърде въздържани са към т. нар. "общоприети удоволствия". Те се ориентират най-често към индивидуална изпълнителска работа и

категорично отказват да бъдат отговорни, ръководители, началници, дори на най-елементарно равнище. Те са дисциплинирани, с високо чувство за отговорност, коректни, етични, но не проявяват инициативност и трудно приемат промените. Вниманието им е обърнато преди всичко навътре към себе си. Затова се чувстват добре, когато са изолирани, защитени от агресията на околната среда. Институциализираните изяви на подобни стремежи се свързват с монашеството, отшелничество, преданост към религията, към различни религиозни течения (адвентисти, баптисти, евангелисти и др.). Аскетизмът би могъл да се приеме като обща характеристика на много от тях.

Значително по-голям е броят на хората, които най-често определяме като "свити", "затворени", "скромни". На тях увлеченията им са чужди. Те не проявяват претенции, не се стремят да изпъкнат, трудно изказват собствено мнение, дават право на другите около тях. По принцип лесно може да се получи тяхното съгласие, освен в случаите, когато се нарушава собственият им интегритет. Те живеят някакъв свой затворен живот, който нямат желание да разкриват. За много от тях най-голямото постижение в живота

им е вътрешният мир, вътрешното равновесие. Те ненавиждат напрежението и особено много риска, стреса, и са най-щастливи, когато са сами със себе си. С доверие и интерес се отнасят към учението на П. Дънов, към философията на йогите, и особено много към т. нар. "природосъобразен начин на живот". Затова те често могат да бъдат открити сред природата, в планината, но не в шумни компании, а самостоятелно или с групи от по няколко човека, по горските пътеки извън официално маркираните маршрути. Обикновено те подминават без реакция всяко предложение за пикантни храни, напитки, лакомства, за екстравагантно или даже модерно облекло, но без колебание си купуват хубава, макар и скъпа книга, билет за симфоничен концерт или изпълнение на орган.

Като цяло, тази група от хора по своите цели и смисъл на живот, може да се разглежда като контрапункт, като противоположност на агресивността и търсенето на публични изяви при вече очертаната предходна група.

В нашия случай, определен интерес представляват глобалните цели поне на още две диаметрално оформени групи – тези, привързани към създанието и съответно към разрушението.

Създанието, като глобална цел, обхваща много широк спектър от хора. Общото, което обединява тези хора е, че те намират смисъла на живота си в създаването на нещо. В много случаи обектът на създанието не е свързан толкова със задоволяване на лични потребности, колкото на такива от общ характер. Така например разсаждането и облагородяването на диворастящи фиданки, изграждането на чешми в планината, хранилки за животни, пейки и заслони за хората, не е свързано с никакво лично благодетелстване на хилядите знайни и незнайни майстори. Те правят всичко това ръководени преди всичко от собственото си удовлетворение. Те изпитват удоволствие, те осмислят живота си в самия процес на съграждане на нещо ново.

Творчеството има освен материални и духовни измерения. Така например трудът на писателя, поета, художника, скулптора, композитора, макар и комерсиализиран в наше време, отговаря преди всичко за вътрешните подбуди на човека да създаде нещо ново, нещо красиво, нещо изящно, което да радва всички. При това добре известно е, че има хиляди хора, които пишат, рисуват, композират, просто защото самия

процес на създанието им носи неизмеримо вътрешно удовлетворение.

Когато съобщават на знаменития френски учен Пиер Кюри, че е предложен за държавна награда, той спонтанно казва: "Моля, предайте на министър-председателя, че имам нужда не от орден, а от лаборатория."*

Научното творчество е специфичен вид създание на нещо ново. Резултатите от тази активност на човека обикновено обогатяват човешката цивилизация и служат на всички хора по земята. За големия учен, за учения по призвание, за учения, свързал съдбовно живота си с науката, тя не се схваща като занаят, като източник на печалба, известност, власт и т. н. Ученият твори, открива нови факти, формулира закони, принципи, идеи, концепции не по поръчка, не по принуда, а движен преди всичко от своите вътрешни подбуди. Сред тях самият процес на създание и удовлетворението от него имат ключова роля и значение.

Докато създанието е винаги добре осъзнато, разрушението като глобална цел обикновено е скрито под едни или други причини. Христо Смирненски в свое-

то стихотворение "Червените ескадрони" пише:

И когато сетний камък
на обгърнатия в пламък и разруха
древен замък
се отрони в пепелта,
вий слезнете от конете и земята
целунете
въззарете вечна правда, вечна обич
на света.

Да, новото може да се възцари само след пълната, окончателна разруха на старото. Това е радикалният метод. Историята изобилства от опити за неговото приложение. За съжаление крайните резултати от тях обикновено не удовлетворяват или поне силно драстично се отличават от очакванията. Силата, стихията изглежда по-приемлива в "разрушението", "унищожението", "заличаването". В този етап тя е емоционално обаяна, защото натрупаната омраза, ненавист, нетърпимост е достигнала краен предел. Отприщването на всеобщото недоволство, на непримиримата конфронтация, изисква и практическа активност, най-често изразяваща се във физическо унищожаване на злото, на всичко пряко или косвено свързано с него. Затова се пали, убива, изгаря и самият този процес носи удовлетворение. Формалният анализ води до потвърждение на идеите на Зигмунд

* По Добрев, П. и М. Матев. България Европа Неосферата. С., 1993, с. 96

Фройд за присъщите, за вродените у човека склонности към разрушението.

След отминаването на еуфорията, много често бързо се разбира, че в стихийната разправа със "злото" са допуснати много грешки и оттук започва първото разочарование от разрухата. То прогресивно нараства, особено през следващия етап, когато се пристъпи към съграждане на новото, по-доброто, желаното, очакваното. Тогава става ясно, че първите, най-добрите, най-безстрашните, най-активните в разрушението, не са нито така борбени, нито така безкористни, нито така упорити в създаването на новото. На повечето от тях просто липсва нагласата, желанието, афинитета към съзидание. Връхната точка на разочарованието се стига, когато в опитите, в усилията за изграждане на новото започват да се възраждат старите форми, методи, средства, идеи, институции и т. н., под нови имена, външност, обстановка, но с добре познатата същност. Тогава настъпва етапът на всеобща апатия, изразена прекрасно с думите "... и силний все тиранин и слабий все е роб!" За какво всъщност става дума – преди всичко за болезненото осъзнаване от хората, че не разрухата и унищожението са пътят на развитието и прогреса.

Всъщност афинитетът към разрушението се култивира от най-ранно детство още в семейна среда. Ако след няколко часа детето захвърли новоподарената играчка в разглобен вид, родителите нямат много основания за радост. Обясненията, че "... той има изследователски наклонности", най-малко не са точни. Когато се пропусне времето за възпитание на чувство за отговорност по опазването на играчките, дрешките, предметите у дома, силата на разрушението бързо, лесно и трайно заема своето място в облика на детето. Твърдението, че "... всичко около нас е предназначено да ни служи, а ние да му робуваме" е вярно. Въпросът е кой как използва природните дадености и материалната среда. Разумното, отговорното, целесъобразното използване е диаметрално противоположно на варварското отношение и безразсъдното опустошение. Който не познава стойността и не умее да цени собствените неща, той няма възможност да оцени и тези на другите, на цялата микро- и макрочовешка общност. Едва ли са необходими примери в тази насока – те просто плътно са запълнили нашето всекидневие.

Много често пристрастеността към разрушенията има и друга проява – вечното, неудържимо желание за промяна, реконструк-

ция, реорганизация и т. н. Те започват от разместването на мебелите въщи, преминават примерно през предложения за нова структура в службата и завършват условно с претенциозните идеи за преустройство на обществото. За отбелязване е, че енергията, въодушевлението, ентузиазмът обикновено е по-голям при започването, т. е. при разрушение на съществуващия ред, организация, структура. В по-късните етапи бързо настъпва "умора", дистанциране от процеса, оттегляне.

Независимо от системно изтъквания, подчертан афинитет към новото, към по-прогресивното, към иновациите като цяло, хората-разрушители имат деструктивна, негативна характеристика в живота. Съзнателно или не, чрез своята активност те задържат, затрудняват развитието или правят неприемливо висока цената на прогреса. Може би човешката цивилизация щеше да бъде на много по-висока степен на своето развитие, ако бяха по-малко хората с разрушителни наклонности и по-малко бяха случаите, при които имаха възможността да развихрят своята пагубна разрушителна стихия. Достатъчно силни основания за подобно твърдение могат да се намерят не само, като си спомним за т. нар. "изчезнали" древни цивилизации, но и

при най-обикновения анализ на действителността.

Проследяването на разнообразието в глобалните и тактически цели на хората в живота колкото и да продължи, винаги ще се чувства частичен, непълен, фрагментарен. Подбраните и най-общо характеризирани примери биха могли да се разглеждат преди всичко като повод за размисъл.

Методи за реализиране на целите в живота на човека

Едва ли е необходимо да се доказва, че след като смисълът на живота на хората е необозримо различен, то логично е да се предполага, че методите, пътищата, средствата за постигане на целите са още по-многообразни.

От морална гледна точка най-често се прави глобално разделение на две големи групи:

— честни, нравствени, обществено приемливи;

— нечестни, безнравствени, обществено неприемливи или поне дискуссионни за различните групи в обществото.

Към първата група най-често се включва трудът, образованието, интелектуалното и културно възвисяване.

Втората група обхваща основните нравствени рецидиви на обществото — лъжата, измамата,

клеветата, принудата, насилието и т. н. в цялата им гама от разновидности. Тъй като те имат всекидневно проявление в реалния живот днес, едва ли е необходимо да се разглеждат никакви специални примери.

В случая специален интерес предизвиква образованието като основен път за реализиране на целите в живота.

По традиция образованието е разглеждано преди всичко като система за "... подготовка на подрастващите за живот". Презумпцията е, че именно образованието осигурява най-добре човека за постигане на неговите цели в живота. И ако се акцентира на общите черти, интереси, потребности на хората, ако бъдещето им се разглежда повече общо, отколкото различно, то и подготовката в училище може и трябва да бъде обща.

От всяка подобна хипотеза следват определени, изключително важни следствия:

— общата подготовка е социална оправдана поради това, че осигурява равен старт в живота. Децата и в големия град, и в планинското селце се обучават по единни учебни планове, програми, учебници. Предполага се, че в края на подготовката си те ще имат приблизително еднакво интелектуално развитие, еднакви

познания за живота, обкръжаващата среда, науките. Следователно, завършилите средно общо образование, независимо от пола, цвета на кожата, социалния си произход, месторождението си и т. н., ще имат качествата и подготовката, за да продължат образованието си в Университета. Обективно погледнато това в по-голям или в по-малък процент се постига. Вярно е, че представители на кое и да е средно образователно училище могат да се открият като студенти медици, учители, икономисти, инженери, юристи и т. н. Трудно може да се говори за блестяща кариера в науката, но в много случаи тези представители с повече труд и упоритост се справят с обучението си в университетта не по-лошо от възпитаниците на средните специално-профилни училища (математически, техникуми и др.). Изключение прави висшето филологическо образование. Независимо от продължителността на обучението по английски, френски, немски, испански в средното училище, ако ученикът не е завършил езикова гимназия или не е изучавал системно езика под други форми, практически, той има много малко шансове да бъде приет и успешно да завърши примерно английска филология.

— големият въпрос в случая е каква част от възпитаниците на средните училища продължават образованието си в университетите? Нормално в Западна и Централна Европа това са от 12-15% до 18-20%. У нас този процент беше средно 18%. През последните години, под влияние на безработицата, общата стагнация и разрешаването на т. нар. “платено” обучение, процентът на записаните студенти значително нараства. Специалистите са категорични, че това е едно временно явление. От една страна, най-висока е безработицата сред специалистите с висше образование. От друга, безотговорното възпроизводство на висшисти ще засили още повече и без това високата девалвация на дипломите. Защо например е необходимо един обикновен счетоводител, касиер, библиотекар, административен или данъчен служител да бъде с висше образование? Ако работата на инженера, агронома е сведена фактически до равнището на групов майстор, дали е разумно да им губим времето и средствата за петгодишно висше образование? Отговорите на подобни въпроси съвсем не са така трудни и много скоро хората ще направят преценка на своето отношение към висшето образование;

— повече от 2/3 от завършилите средно образование не продължават своята подготовка. Тази част от тях, която излиза от техникумите, средните професионално-технически училища, средни училища по изкуствата и т. н., имат известна практически-приложна подготовка, те все пак могат нещо. Останалите (завършили средно общообразователно училище) фактически са в най-критично положение. Знанията, свързани с познаването на няколко хиляди термина и понятия от различни области, много бързо избледняват. Уменията да правят класификации на химичните елементи, на гръбначни и безгръбначни, на лирика и проза, нямат пряко практическо приложение в живота. Решаването на задачи от събиране и изваждане до тези, свързани с движението на два влака, пълненето и изпразване на басейни, сечения, синуси, косинуси и т. н. се прави почти мигновено от широко достъпните електронни устройства. Родителите и учениците, които продължават логиката на тези мисли, бързо стигат до заключението, че освен ограмотвяване, много малко от това, което са получили в училище, е пряко свързано с реалния живот. Така например проучване на дипломант-специализат в Перник показва, че сред завършилите

средно образование, едва 0,1% до 5% са проявили интерес към предприемачество, към собствен бизнес, останалите както може да се очаква, търсят “държавна работа” или просто желаят да бъдат изпълнители, чиновници, служители. Макар изследването да не е “представително”, при евентуална проверка числата вероятно ще бъдат различни, все пак те са силно впечатляващи. Единадесет години в училище тази млада хора не са готвени толкова за реалностите на живота, колкото са дресирани да слушат, да изпълняват, да възпроизвеждат. Те се страхуват да поемат отговорност даже за решенията си, за собствения си живот.

Променената социална действителност, сменената социална среда налага да се потърсят нови модели на образование или поне да се внесат съществени корекции в традиционно установените. Така например тъй като хората са различни и по различен начин виждат смисъла на живота си, то и образованието вместо единно, може би по-добре би било да бъде диференцирано.

Едно образование е необходимо на хората, които са се устремили от всичко и на всяка цена да печелят. Друго образование търсят тези, за които основна цел

в живота е да властват или разрушават. Трето образование е ценено от хората, които привлича съзиданието.

Тогава всеки ще намери себе си в образованието и ще се подготвя така, както той вижда и разбира живота си.

Резултатът от използването на подобен теоретичен модел едва ли ще удовлетвори даже тези, които го предлагат. От една страна, положителните наклонности у хората ще стават все по-положителни. От друга страна, отрицателните ще се развиват и естествено хората, отдали се на тях, ще имат все по-отрицателни изяви.

Следователно търсене и намиране на “лесни” модели за образование няма. Образованието е тежка, тромава система, защото обединява усилията на хиляди, милиони хора, на цялото човечество. Тя не може да се променя нито лесно, нито бързо, нито радикално. Преносът на влиянието на конкретния човек е добре осъзнатата нова цел. Това означава да дадем възможност на всеки в училище чрез съпоставяне на цели и ценности, чрез дискусии, спорове и оценки сам да си изгради преди всичко добре обмислен модел на живота. Очевидно е, че всеки подобен модел ще има нужда непрекъснато да бъде доуточняван, коригиран, прецизиран. Следова-

телно образованието трябва да бъде гъвкаво и не да затруднява и спъва, а да подпомага всеки човек в стремежите му за по-добро осмисляне и осъзнаване на живота. Оттук следва, че подготовката на човека за живота чрез образованието не започва и не завършва със запомнянето и възпроизвеждането на научни факти и езика, чрез който те се изразяват. Това е необходимо и полезно за една

съвършено малка част от подрастващите. Всички обаче се нуждаят да разберат и осъзнаят реалния живот — като се започне примерно от опознаването на себе си (като биология, като психика, като интелект), характерни особености на човешкото общество, реалната среда, и се завърши условно с равновесието между индивида и средата, между личността и обществото и природата.